

SOLIDARITEIT

VOOR WAT HOORT WAT?

HEDDA MARIA POST

Solidariteit hoort bij mensen. En niet alleen bij mensen, waarschijnlijk hoort het bij de overlevingsmechanismes van alle niet-solitair levende schepselen. Maar wat is solidair, wat is solidariteit? Solidair is van hetzelfde Latijnse woord afgeleid als solide. Een *solidus* was een gouden munt, ingevoerd door Constantijn de Grote. Solide betekent stevig, massief en deelt met solidariteit connotaties als duurzaam, onwrikbaar.

Is solidariteit op zich een deugd? Het behoort niet tot de kardinale deugden verstandigheid, rechtvaardigheid, gematigdheid en moed die Plato noemt in zijn boek *Politeia* en die ook door Aristoteles en Cicero beschreven worden. De kerkvader Ambrosius breidde deze deugden later uit met geloof, hoop en liefde. Duidelijk is dat solidariteit – ook al telt het niet als klassieke deugd – een fenomeen is, dat in praktijk wordt gebracht en velen tot zegen is.

Is solidariteit een gedrag of een attitude? We zouden kunnen zeggen dat solidariteit een attitude, een gezindheid is die tot uiting komt in gedrag. Solidariteit kan onbaatzuchtig zijn maar ook voortkomen uit eigenbelang. Beide vormen zijn vaak niet te scheiden, de

eenzijdige, onbaatzuchtige solidariteit en de reflexieve solidariteit. De Romeinen wisten het al. *Do, ut des*: ik geef opdat jij geeft. En: *quid pro quo*: voor wat hoort wat.

Seksstaking

Solidariteit kan individueel vorm krijgen, maar ook via vakbonden, verzekeringen, zorg, en coalities van landen als de EU. Eendracht maakt macht. Die vorm van solidariteit is van alle tijden. In *Lysistrata*, een komedie van de Griekse schrijver Aristophanes, is te zien hoe het werkt. Dit blijspel over oorlog, vrouwen en solidariteit werd voor het eerst opgevoerd in 411 v.C. in Athene. De Griekse stadsstaten voerden al

Het Schoonmakersparlement in De Burcht, Amsterdam oktober 2011.

Foto: Joost van den Broek

lange tijd oorlog. De situatie was uitzichtloos, en de vrouwen hadden er genoeg van. Onder leiding van de Atheense Lysistrata smeedden de vrouwen van de strijdende kampen een verbond: de Spartaanse en Atheense vrouwen spraken een seksstaking af zolang er geen vrede was. Ook bemachtigden ze gezamenlijk het geld waarmee de oorlog gefinancierd werd. De oorlog wordt er dan een van verdeelde mannen tegen solidaire vrouwen. De mannen restte niets dan vredesbesprekingen. Lysistrata stelt aan de Spartaanse en Atheense vredesdelegaties een prachtige vrouw voor, genaamd Verzoening. De seksueel gefrustreerde mannen konden hun ogen niet van haar af houden, staakten de strijd en gingen naar de Akropolis om feest te vieren.

Overlevingsstrategie

Een halve eeuw na Aristophanes definieerde Aristoteles de mens als van nature een sociaal wezen (*anthropos zoön politikon physei estin*). Sociaal houdt in dat de mens in een groep leeft en zich tot de groep verhoudt. Essentie van een groep is solidariteit, zonder solidariteit kan een groep niet bestaan. Wanneer iemand zich aan de normen van groep onttrekt is hij niet solidair. Primatoloog Frans de Waal toont met zijn onderzoek naar het gedrag van apen aan dat ook dieren een sociale aard hebben.

Gemeenschapszin ligt in onze natuur. Solidair zijn is geen doel, het is een manier van leven, een middel om kwetsbaarheid te overleven, ook evolutionair gezien. Een mens alleen is kwetsbaar. 'Wij mensen stammen af van een lange rij moeders die hun jongen hebben gezoogd, gevoed, gewassen, gedragen, getroost en verdedigd vanuit een warm nest', schrijft Frans de Waal. Hij laat zien dat niet alleen eigenbelang, egocentrisme, concurrentie en strijd een overlevingswaarde hebben, maar dat ook samenwerking, altruïsme en wederkerigheid onmisbaar zijn om te overleven. De celbiologe Lynn Margulis volgt op haar vakgebied een zelfde spoor. Haar idee is dat sommige onderdelen van de cel in feite oudere zelfstandige mechanismen zijn, die ingesloten raakten. Ze zwakt zo het concurrentiemechanisme dat speelt in *the survival of the fittest* af en hamert op de rol van samenwerking en symbiose.

Met zijn boek *Een tijd voor empathie* gaat De Waal in tegen de kapitalistische ideologie van de, vaak als wegbereider van het neoliberalisme geziene, filosoofe Ayn Rand. Rand reduceert het darwinistische *survival of the fittest* waarbij degene die zich het best aanpast overleeft tot *the winner takes it all*. Het recht van de sterkste is dan alles waarom het draait. Rücksichtsloze hebzucht wordt een positieve eigenschap. Wat anderen voelen, nodig hebben of tekortkomen >

is hun zaak. Ayn Rand moedigde egoïsme en eigenbelang aan als deugden. Zo is de natuur. Het egoïsme van Rand wordt 'rationeel egoïsme' genoemd, het gaat om ultieme zelfbeschikking. Afdwingen om goed te doen of er te zijn voor je naaste is afkeurenswaardig.

Sociale normen, marktnormen

Uit langlopende studies naar Europese waarden in vijftien landen zoals *Respect man!* en *Atlas van Europese waarden* blijkt dat Nederland koploper is in het tegenovergestelde: solidariteit met zieken en mensen die hulp nodig hebben. Dat zegt op zich nog niets over de dagelijkse werkelijkheid. Is dit vanwege institutionele of individuele solidariteit of vanwege een combinatie van beide? En was het niet zo dat we 'vroeger' ons leven beter hadden georganiseerd? Vormden we niet kleine gemeenschappen met meer sociale cohesie?

De mensen van de vroegere gemeenschappen wisten alles van elkaar en hielden elkaar scherp in de gaten. De negatieve kant daarvan is duidelijk, de positieve trouwens ook: elkaar in de gaten houden was ook zorgen voor de ander en er voor elkaar zijn.

In ons huidige systeem zijn competitie, concurrentie, strijd en ongelijkheid meer de belangrijke drijfveren. De bange vraag is of in onze over haar hoogtepunt van welvarendheid heen zijnde kapitalistische vrijemarktmaatschappij solidariteit nog vanzelfsprekend is. Is niet alles vermarkt of ver-pgb'd?

De gedragseconoom Dan Ariely toont aan dat we in twee werelden leven. Er is een wereld waarin sociale normen gelden en een wereld waarin marktnormen de regels bepalen. Bij een proef bleek dat studenten voor vijf dollar harder werkten dan voor vijftig cent maar dat, wanneer hetzelfde werk hun als gunst gevraagd werd te doen, ze het hardst werkten. Ook bleek dat het introduceren van marktnormen in sociaal verkeer leidt tot aantasting van sociale normen. Zo geven mensen uit ethische overtuiging gratis bloed. Op het moment dat ze ervoor betaald krijgen, nemen ze het geld aan en willen ze steeds meer. Wanneer de betaling teruggedraaid wordt en er gevraagd wordt weer gratis bloed te doneren, gebeurt dit niet meer: de markt heeft de sociale overtuiging, de intrinsieke drive, tenietgedaan.

Na het pgb

Dit alles voorspelt niet veel goeds voor de situatie die gaat ontstaan, wanneer bezuinigd wordt op de verzorgingsstaat, zoals bij de afschaffing per 2012 van het persoonsgebonden budget (pgb) voor nieuwe cliënten

met een extramurale indicatie.

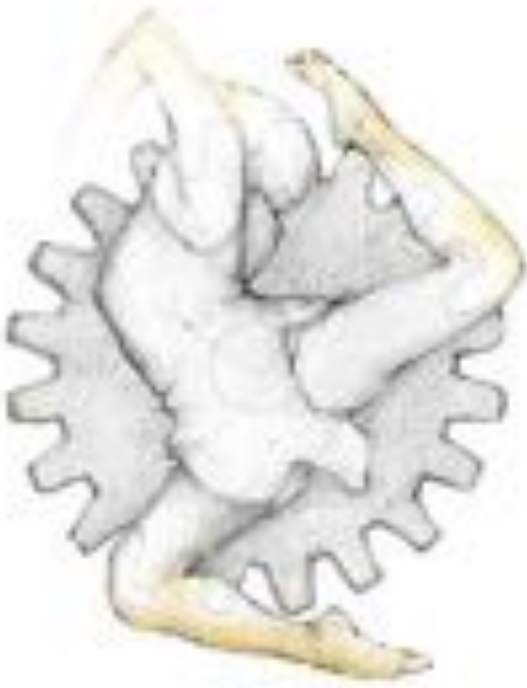
De verzorgingsstaat is een geïnstitutionaliseerde vorm van solidariteit. De Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ) is een treffend voorbeeld van deze solidariteit. Het is een volksverzekering die zware geneeskundige risico's dekt die niet onder de zorgverzekering vallen. Het gaat om kosten voor langdurige zorg thuis, opname in een verpleeghuis of in een gehandicapteninstelling. Kosten die door vrijwel niemand op te brengen zijn. Het gaat om miljarden euro's, in 2010 23,5 miljard. Iedere burger betaalt hieraan mee met een fikse bedrag, gemiddeld ruim driehonderd euro per maand. Veel mensen beseffen niet dat ze met elkaar zoveel geld opbrengen voor de kwetsbare groepen.

De institutioneel geregelde solidariteit belichaamd in de AWBZ blijft bestaan, maar het is de vraag of de zorg die onder druk komt te staan na de opheffing van het pgb en die voorheen om niet werd gegeven weer wordt opgepakt door de onbetaalde vrijwilligers van vroeger. Het is de vraag of de intrinsieke drive solidair te zijn met degenen die zorg nodig hebben niet door de binnenkort afgeschafte betaling binnen de pgb-systeem tenietgedaan is.

Noodzakelijk individualisme

De secularisatie is voortgeschreden, tradities zijn veranderd, sterke sociale cohesie en controle bestaan nauwelijks meer. Dit heeft een tendens van individualisering met zich meegebracht, die niet gelijk gesteld moet worden met individualisme. Naar individualisme wordt vaak beschuldigend gewezen, individualisme bevordert de ieder-voor-zichmentaliteit. Dirk Verhofstadt, kernlid van de links-liberale denktank *Liberales*, betoogt in zijn boek *Het menselijk liberalisme* dat deze visie een misverstand is. 'Men vergist zich, men verwacht het begrip individualisme bewust of onbewust met egoïsme en onverschilligheid. Daarmee heeft het echter niets te maken. Individualisme betekent mens worden met alle rechten en vrijheden die dit met zich meebrengt maar ook met alle plichten tegenover anderen en ten aanzien van de samenleving. Individualisme is niet tegengesteld aan solidariteit. Integendeel, de autonomie van het individu is noodzakelijk om te komen tot een ware solidariteit. Solidariteit is nodig om degenen die niet in staat zijn over zichzelf te beschikken, kansen te geven.'

Autonomie, eigen keuzes kunnen maken, eigen verantwoordelijkheid hebben, betekent niet dat er geen verkeerde keuzes gemaakt kunnen worden. En verkeerde keuzes maken betekent niet automatisch 'eigen schuld, dikke bult'. Solidariteit is er ook om

ervoor te zorgen dat de gevolgen van verkeerde keuzes van individuen verlicht kunnen worden.

Bij solidariteit gaat het niet om de tegenstelling egoïsme-altruïsme. Altruïsme en egoïsme zijn geen onverenigbare tegenpolen, ze zijn moeilijk te scheiden en staan bij solidariteit vaak niet los van elkaar. Adam Smith stelde dat het nastreven door individuen van hun eigenbelang uiteindelijk de hele samenleving ten goede komt. Solidariteit kan niet zonder deze wederkerigheid, niet zonder het herkennen van elkaar, het herkennen wat een ander nodig heeft en weten wat jij zou willen in zijn geval. Solidariteit en empathie gaan samen. Het is niet te onderscheiden of het onbaatzuchtig is of dat het gaat om 'voor wat hoort wat', *do ut des*.

Wij en zij

Individuele solidariteit komt vaak voort uit empathie, uit het herkennen van iemands noden. Ook is die solidariteit vaak ethisch gedreven: wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet. Er is echter een keerzijde aan solidariteit. Waar een *wij* is, is ook een *zij*. Wanneer solidariteit om groepen draait, spelen in- en uitsluiting een rol. Hulp voor de eigen groep gaat vaak gepaard met haatgevoelens ten aanzien van buitenstaanders.

In *Moral man and Immoral Society* (1932) zegt de protestantse theoloog Reinhold Niebuhr dat individuen vaak rekening met anderen houden en zich soms zelfs voor anderen opofferen. Dankzij een morele opvoeding wordt dit rationeel uitgebouwd tot een idee van rechtvaardigheid. In het geval van groepen is dit moeilijker. Er is verschil tussen het morele en sociale gedrag van individuen en dat van groepen. Neem de gevoelens van liefde voor de natie, vaderlandsliefde. Deze liefde kan geweld en oorlog voortbrengen. Niebuhr omschrijft dit als 'de ethische paradox van de

vaderlandsliefde'. De wij-zijhouding kan tot geweld en gruwel leiden. Er ontstaat soms een collectief egoïsme dat blind is voor gevoelens die leven in een andere groep.

Van Carl Schmitt (1888-1985), staatsrechtgeleerde en politiek filosoof, komt de these dat de vriend-vijand-tegenstelling de kern van het politieke is. De vijand is per definitie 'de andere, de vreemde', maar dit alleen in een existentiële zin. Het is niet nodig de ander te verketteren, je kunt hem zelfs bewonderen of handel met hem drijven. Oorlog is de extreemste gedaante van vijandschap. Een gemeenschap van vrienden is geen politiek verband, voor zo'n verband is een vijand noodzakelijk. Er is geen gemeenschap zonder vijand. Dit is wel een uiterste consequentie van solidariteit. Het blijspel *Lysistrata* toont dat de 'zwakkeren' in solidariteit de sterkeren worden. Mensen kunnen solidair met elkaar zijn en een groep vormen 'tegen een tegenstander', maar die tegenstander hoeft geen persoon te zijn. Strijden voor idealen of tegen misstanden wordt effectief wanneer mensen dat solidair, zij aan zij aangaan.

BRONNEN

- Dan Ariely, *Waarom we altijd tijd te kort komen*, Contact 2008
Aristotle, *Ethica Nicomachea*, Penguin Classics
Carl Schmitt, *Het begrip politiek*, Amsterdam: Boom, 2001
Reinhold Niebuhr, *Moral man and Immoral Society*, 1932
Dirk Verhofstadt, *Het menselijk liberalisme*
Frans de Waal, *Een tijd voor empathie*, 2010